

Левченко Юрій Олександрович,
завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТІВ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ ЧИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ

Допит дітей потребує ретельної та ґрунтовної підготовки, яка дозволить не лише отримати необхідні свідчення для з'ясування обставин справи, але й зменшити психологічне травмування дитини в процесі допиту. Саме тому необхідно серйозно підходити до проведення цієї слідчої дії, а особливо коли йдеться про проведення слідчих дій з неповнолітніми чи малолітніми особами. Адаже слідчі дії за участю зазначеної категорії осіб потребують особливого підходу. Правоохоронні органи, які працюють з неповнолітніми, зобов'язані докладати максимальних зусиль для забезпечення усіх прав неповнолітнього.

Діти часто не усвідомлюють, що інформація, відома їм, є важливим доказом для слідства [1]. При допиті неповнолітнього можна досягнути як позитивного, так і негативного результату. Тому, якщо слідчий врахує всі істотні особливості особи неповнолітнього та здійснить належну підготовку до слідчої дії, можна очікувати хороший результат.

Нинішній стан справ із злочинами проти дітей, зокрема, зі злочинами, пов'язаними із сексуальним насиллям та сексуальним розбещенням, та зазначені міжнародні документи вимагають від держави пом'якшення процедури опитувань, допитів дітей, які стали жертвами чи свідками злочинів у найкращих інтересах постраждалої дитини, особливо у тому випадку, коли дитина наважилася повідомити відповідні органи про скоєний проти неї злочин.

В.О. Коновалова пропонує під час допиту неповнолітніх дотримуватися таких рекомендацій:

- створювати обстановку допиту, найбільш сприятливу для встановлення психологічного контакту;
- бути ввічливим та уважним, маючи на увазі підвищену самоощунку неповнолітнього, відчуття достоїнства;
- особливу увагу звертати на формування запитань – вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, враховуючи віковий та інтелектуальний розвиток;
- не вживати складні терміни;
- акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови;
- роз'яснювати присутнім стороннім особам їх роль у допомозі слідчому, акцентуючи увагу на тому, що оціночні функції не входять у компетенцію допитуючого [2].

Як правило, малолітніх доцільно допитувати в звичній для них обстановці, в умовах, найбільш наближених до їх повсякденного оточення, це може бути у школі, вдома або в дитячому садку. У такий спосіб слідчий «урівнює» себе із допитуваним, тим самим сприяє відвертій бесіді, входить у довіру неповнолітнього та встановлює контакт.

Важливе значення має тривалість допиту малолітніх. Опитування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно планувати з урахуванням розкладу їх дня, обираючи період оптимальної активності. Розповідь дитини про події, часто незрозумілі та вимагають від неї значних зусиль. Варто уникати опитування у післяобідній час, час денного сну або – у випадку хвороби дитини – у час прийому ліків. Для дітей середнього та старшого шкільного віку варто подбати про те, щоб години опитування не збігалися з іншими важливими або особливо привабливими для свідка чи потерпілого заняттями. Якщо не дотримуватися цих рекомендацій, то можна очікувати зниження готовності дитини до співпраці, її мотивації до надання свідчень.

За можливості, опитування дитини має проводитися на етапі досудового слідства, коли встановлено особу, що підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Це збільшує шанси на те, що дитину опитуватимуть лише один раз. Найдоцільніше залишити виконання цього завдання психологу, якщо він був залучений до участі в опитуванні дитини. Інформація про дитину полегшить проведення бесіди з нею, а також визначить очікування, які враховують рівень її розвитку та розуміння досвіду, системи ставлень, мотивації до співпраці з особою, яка проводитиме опитування. Це дозволить зважено вести процесуальну дію за участю дитини [3].

Плануючи час опитування дитини-свідка чи жертви, слід враховувати: вік та рівень розвитку; психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство); специфіку виховання й рівень турботи про дитину в сім'ї.

Тривалість опитування повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Отже, варто під час проведення опитування спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому. У разі потреби можна змінити форму її активності, пропонуючи, наприклад, виконати малюнок або оголосити перерву. Здатність до зосередження уваги дошкільнят є короткотривалою і зазвичай обмежується 20–30 хвилинами. Школярі, чий інтелектуальний та соціально-емоційний розвиток відбувається гармонійно, звикли зосереджувати увагу в 45-хвилинному ритмі. Однак варто пам'ятати, що інформація, яку переказують малолітні

свідки, є для них дуже обтяжливою з емоційної точки зору, а це значить – порівняно зі шкільним матеріалом – передача такої інформації є більш виснажливою [4]. Чим молодшою є дитина, тим коротшою повинна бути тривалість процесуальних дій за її участі.

Водночас, питання тривалості та кількості допитів неповнолітніх потерпілих та свідків злочинів не є врегульованим Кримінальним процесуальним кодексом України. Невизначеність у цьому питанні є причиною можливих зловживань з боку осіб, які їх проводять, призводить до негативного впливу на здоров'я та психіку дітей. Слід відмітити, що експериментальними дослідженнями доведено: діти 5–7 років можуть уважними біля 15 хвилин, 7–10 років біля 20 хвилин, 10–12 років – біля 21 хвилини, старші 12 років – біля 30 хвилин. Вивчення зарубіжного досвіду у питаннях методики проведення опитувань дітей теж дає підстави наполягати на унормуванні питання тривалості їх допитів. Зокрема, в Сполучених Штатах Америки тривалість опитування дітей, що стали жертвами та свідками злочинів, визначається таким чином: вік дитини помножений на 5 хвилин. Отримана у результаті множення сума дорівнює часу опитування дитини. Наприклад, дитині 7 років: $7 \times 5 = 35$ (хвилин).

Важливим також є питання встановлення часового проміжку доби, у який може здійснюватися допит неповнолітнього: з 9.00 до 18.00. Проведення допитів в іншу частину доби становить загрозу фізичному розвитку дитини та її здоров'ю, оскільки у протилежному випадку не дотримуватиметься добова норма сну дитини, рекомендована компетентними органами і організаціями охорони здоров'я для різних вікових категорій дітей. У комплексі із травмуванням від злочину проведення допитів у неприйнятний для дитини час призводитиме до серйозних проблем з психічним розвитком неповнолітнього.

Буває так, що старші діти хочуть як найшвидше надати свідчення й віддають перевагу ситуації, коли опитування проводиться без перерви. Плануючи опитування дитини, слід подбати про те, щоб вона не чекала занадто довго на початок процесуальної дії за її участі. Очікування опитування є обтяжливим і спричинює втому, а також викликає занепокоєння. Дослідження переконують, що довге очікування, а потім поспіх під час опитування негативно впливають на зміст і форму свідчень. Тому слід, визначити тривалість опитування з урахуванням можливостей дитини, а при плануванні процесуальної дії за її участі врахувати потребу в перервах та необхідність пристосування до індивідуального темпу роботи дитини – жертви чи свідка [5].

О.Ю. Скічко вважає, що при допиті малолітніх потерпілих звуко-, відеозапис повинен стати обов'язковим засобом фіксації їх показань [6]. Безперечно користь приносить відеозапис допитів малолітніх потерпілих, особливо тих з них, які погано володіють мовою і тому широко використовують для передачі інформації жести, міміку і інші виразні засоби. Звуко-, відеозапис сприяє вдосконаленню процесу перевірки і оцінки доказів, що включає не лише дослідження

фактів, про які повідомив допитуваний, але й аналіз умов, методів, засобів отримання від нього відомостей.

Обов'язково потрібно заздалегідь запланувати спосіб документування опитування дитини – свідка чи жертви. Перш ніж приступити до опитування, варто пояснити дитині, чому і яким чином розмова з нею буде документуватися.

Слід пам'ятати, що опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям нещодавньої кривди, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Опитування, якщо немає особливих обставин, не повинно проводитися в період проявів у дитини симптомів посттравматичного стресового розладу, які призводять до погіршення пізнавальних та емоційних процесів. Цього вимагають не лише інтереси дитини, а й правосуддя.

Для ефективного результату слід пам'ятати, що діти часто не хочуть розкривати правдиву інформацію у присутності близької їм людини, оскільки відчувають сором з приводу зазваної кривди, побоюються реакції близьких або стараються їх захистити від емоційно важкої інформації; під час розповіді про травматичний досвід діти відчувають емоційне напруження близької їм людини та викликані цим негативні емоції, що природно становить додатковий психічний тягар; присутність близької людини, навіть якщо її поведінка буде пасивною, може сприйматися як форма тиску на дитину та створювати підставу для того, щоб поставити під сумнів вірогідність розповіді; присутність цих осіб при допиті дитини суперечитиме подальшому виконанню ними ролі свідка в справі.

Протягом останнього десятиліття проводилися наукові дослідження на тему дітей свідків, надійності і достовірності їхніх свідчень. Їх результати зводяться до одного дуже важливого висновку: діти можуть бути дуже надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати дуже професійно і з дружнім до дитини ставленням [7].

Список використаних джерел

1. Становище дітей, які потерпіли від злочину: досвід України. Інформаційні матеріали / Т. П. Цюман / за заг. ред. І. Д. Звереві. К., 2010. 114 с.
2. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. 176 с.
3. Кулагина И.Ю. Развитие ребенка от рождения до 17 лет. – Электронный ресурс. Режим доступа: [http:// www. globalteca.ru/](http://www.globalteca.ru/).
4. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособие / Н. И. Порубов. М.: БЕК, 1998. 208 с.
5. Кэмпбелл Д. Насилие как защита от нервного расстройства в подростковом возрасте. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов,

студентов педагогических ВУЗов / Под ред. Н.К. Асановой. М.: Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС. – 1997. С. 241–253.

6. Скичко О.Ю. Тактико-психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и потерпевших на предварительном следствии / О. Ю. Скичко / под. ред. В. И. Комисарова. М.: Юрлитинформ, 2010. 184 с.

7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство – Електронний ресурс. Режим доступу: <https://tm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>.

Лісогор Віталій Григорович,

доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 155 КК УКРАЇНИ

Аналіз ст. 155 КК України (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) свідчить, що осіб злочинців цього кримінального правопорушення можна поділити на дві групи:

- 1) повнолітня особа (ч. 1);
- 2) близькі родичі, члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ч. 2).

У ЦК України мова йде про часткову цивільну дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (ст. 31), і неповну цивільну дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 32), тобто повна дієздатність особи настає з 18 років, вона стає повнолітньою. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Отже, особою злочинця по ч. 1 ст. 155 КК України є особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. Ця особа знає або припускає, що потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку. Це стосується і випадків, коли правопорушник міг і повинен був це передбачити. При цьому особа злочинця усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати.

Щодо ч. 2 ст. 155 КК України, особою злочинця може бути особа, яка є близьким родичем (батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою), членом сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Питання щодо встановлення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі чи ні, внесення відповідних записів до документу народження дитини, а також порядок оспоровання батьківства і материнства вирішуються у встановленому законом порядку.